

"Eski Türk Yazılı Abideleri"*

Ebulfez Amanoğlu Guluyev, Eski Türk
Yazılı Abideleri Müntehebagı Okuma
Kitabı / Bakü, 1994, 280 s.

20. asrın 30'lu yıllarında Sovyet yönetiminin Türk halklarına yaptığı kötü muameleden sonra Azerbaycan'da Türk kelimesini kamuoyunda konuşmak bile yasak edilmişti. 1937 tarihinden itibaren Türk halkı yerine Azerbaycan halkı, Türk dili yerine Azerbaycan dili terimi resmî olarak üst düzeyde kabul edildi. 60'lı yıllara kadar bu konu KGB'nin sıkı denetimi altında tutuldu. Bu yıllarda üniversitelerde Türk Dili ve Edebiyatı Fakültelerinde öğrencilere eski Türk yazılarının okutulması için izin alındı, fakat o dönemde de eleman yoktu. Birkaç yıl süresince bu dersi okutacak eleman hazırlığı yapıldı ama bu genel konu doğrultusunda hiç bir derslik, edebiyat okuma kitabı basılmasına ve yayınlanmasına izin verilmedi. Bu çalışmalar yalnızca 80'li yılların sonlarında, ışık (gün) yüzü gördü. Bu dönemde artık Sovyet imperyası dağılmakta halk kendi özgürlüğünün peşinde koşmakta idi. Halkın millî kimliği, tarihi geçmişi, dili, kültürel tarihi, en önemli konu olmaya başlamıştı. Nahçıvan Devlet Üniversitesi'nin Doçenti Ebulfez Amanoğlu'nun hazırladığı "Eski Türk Yazılı Abideleri" ancak 80'li yılların sonlarında basımevine takdim edilebilmişti. Lâkin yönetim ve bürokrasi kitabın basılmasını her türlü vasıtasıyla engelliyordu. Bütün güçlülere rağmen bu kitap, 1994 yılında basıldı. Bütün Azerbaycan kamuoyunun, özellikle öğrenim ve öğretimle uğraşanların bu kitaba büyük ihtiyacı vardı. Bu kitabın basılması halkın kültürel geçmişi öğrenme, daha derinlerden (maziden) bir şeyler bulma ihtiyacını az da olsa karşılamış oldu.

Bu kitapta ilk defa Eski Türk Abidelerinin hepsinin toplu şekilde bir araya getirilmesine gayret edilmiştir. Bilinmektedir ki Eski Türk yazılı abideleri kavramı üzerine çeşitli görüşler vardır. Bazıları yalnızca Orhun-Yenisey ve Eski Uygur Abidelerini, bazıları ise XIII. asra kadar olan bütün yazıtları eski Türk abideleri olarak adlandırırılar.

Kitabın yazarının düşüncesine göre yalnız Orhun-Yenisey ve Eski Uygur yazılı abideleri eski Türkçe'yi temsil etmektedir. Bunun için de okuma kitabı ön söz ve giriş hariç iki bölümden oluşmuştur: Orhun-Yenisey abideleri ve Eski Uygur yazılı abideleri.

Birinci bölümün giriş kısmında Orhun-Yenisey yazıları hakkında genel, temel bilgi

Doç. Dr. Cafer İsmailoğlu CAFEROV*

Bakü

verilmektedir. Onların hangi bölgelerde bulunduğu açıklanmıştır. Daha sonra bu bölüm üç fasıla bölünür: 1. Orhun Abideleri, 2. Yenisey Abideleri, 3. Rum Alfabeti ile yazılmış Uygur Abideleri.

Birinci fasılda Onkin, Kül Tigin (Tegin), Bilke (Bilge) Kağan, Tonyukuk Abideleri hakkında ayrıntılı bilgiler verildikten sonra her bir abide metninin transkripsiyonu, çeviri yazısı ve Azeri Türkçesine aktarması ayrıca burada özel olarak yer almıştır.

Kitapta Orhun Abidelerinin metni verilirken bu bilim alanındaki son gelişmeler ve ilerlemeler de göz önünde bulundurulmuştur. Bu abideler, Hüseyin Namık Orkun. V. Radloff, C. Y. Malov, Talat Tekin, Muharrem Ergin tarafından yayınlanmıştır (ayrıca bunlardan istifade edilmiştir).

Yenisey Abideleri faslında temel bilgiler verildikten sonra, bu abidelerin kimler tarafından araştırılıp incelendiği kaydolunmuştur. D. D. Vasilyev'in Yenisey yazılarını toplu şekilde 1983'te yayınlamasından söz edilmektedir. Bundan sonra kitapta, Barlık Çayı (Nehri), Elegest Çayı (Nehri), Begre Çayı (Nehri), Çakal Çayı (Nehri), Uybat Çayı, Altın Göl yakınlarda bulunmuş olan Yenisey Abideleri hakkında kısaca malumat zikredilip, metin transkripsiyonu ve Azeri Türkçesine aktarması verilmiştir.

Bilinmektedir ki, 745'de eski Uygurlar, Ötüken (Ötügen) topraklarının asıl sahibi olmalarına rağmen, uzun süre Run alfabesini kullanmışlardır. Bunun için de VIII-XI. yüzyıllara ait olan birkaç Uygur Abidesi, Run yazısı ile kaleme alınmış ve taş üzerine nakşedilmiştir. Bu konu esas alınarak eski Run yazısı ile yazılı abideler doğrultusunda son dönem Türkolojisinin kazanılmış başarılarından kitapta önemli ölçüde yararlanılmış, Moyun Çor, Tes, Terhin, Tayart/Çoyren, Süci ve Irk Bitik (Fal Kitabı) abidelerinin her biri hakkında ayrı ayrı kısa bilgi zikredilerek bu abidenin metninin transkripsiyonu ve Azeri Türkçesine aktarılması verilmiştir.

Önceden kayd olduğu gibi kitabın ikinci bölümü Eski Uygur abidelerinden oluşmaktadır. Bu abideler, kitabın 2/3'ünü işgal eder. Bu da rastgele olarak hazırlanmış değildir. Bilinmektedir ki, Eski Uygur abideleri sayıca ve hacimce çoktur, diğer taraftan, bu abideler Azerbaycan Türkolojisinde belli başlı bir şekilde,

araştırılıp öğrenilmiştir. Yeri gelmişken zikretmek gerekir ki kardeş Türkiye'nin bilim adamları bu alanda halen dünya Türkolojisine öncülük yapmaya devam etmektedirler. Örneğin 1994 senesinde Türkiye'de Ceval Kaya tarafından "Eski Uygur Abidesi", "Altun Yaruk" adlı eserrin yayınlanması Türkolojinin büyük başarılarından olarak kabul edilebilir. R. Rahmeti Arat, Şinasi Tekin gibi bilim adamlarının araştırmalarından yararlanarak, kitabın yazarı burada Eski Uygurlar, onların, tarihi, kültürü, dili ve edebiyatı hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Aynı zamanda kitapta bu alanda Alman Türkolojisinin de büyük gayretler sarf etmesi saygı ile karşılanmaktadır. Bunun içinde V. Kauf Bang, Albert Fon le Kok, Anna Marietta Fob Gaben ve Müller'in Türk Turfan metinleri üzerine yaptığı çeşitli araştırma ve malzemenen gereğince faydalanılmıştır. Bu bölüm kitapta iki fasla bölünmüştür: 1. Manihey Dini Konulu Eski Uygur Abideleri 2. Budizm Dini Konulu Eski Uygur Abideleri. Kitapta Manihey Abideleri şiir ve düz yazı olarak iki kısma ayrılmıştır. Kitapta Manihey şiirine örnek olarak 7 şiir metni-çeviri yazısı ve 124 dörtlükten oluşan mani şerefine yazılan büyük ilahi, transkripsiyon ve tercümesi ile birlikte verilmiştir. Düz yazı grubunda Bökü (Bögü) Han şerefine metin, Huastunift çeşitli metin parçaları (bunlar 18 abideden oluşuyor) iki Yultuz/İki Köy Kanunu/çeviri yazısı tercüme ile kitapta yer almıştır.

İkinci kısımda Budizm abideleri yer alır. Bu abideler de kitapta şiir ve düz yazı olarak iki kısma ayrılmıştır. Burada "Maytrısimit", "Altun Yaruk", "İblis Atavaki Hakkında Hikâye", "Kuanşi İm Pusar", "Sekiz Yüknük", "Kalyamankara ve Papamkara" gibi Eski Uygur metinlerinden parçalar tercümeleri ile birlikte verilmiştir.

Böylece Türklerin soykökünü (menşefini) tarihî etnografyasını, felsefî bilincini, mitolojisini, edebiyatını, devlet kavramını, dinî, ahlak ve tasavvurlarını araştırmak ve öğrenmek için en tutarlı kaynak olan Eski Türk Abidelerini toplu şekilde bir araya getirip onları Bakü'de yayınlanan Doç. Dr. Ebulfeyz Amanoğlu Guluyev'in hazırladığı bu kitap, Türk dünyasına yakışacak bir çalışmadır.

-----
* Azerbaycan Türkçesi'nden Aktaran:
Mustafa KALKAN